

O'QUVCHILARNI AXLOQIY TARBIYALASHDA JADID MA'RIFATPARVARLARINING ASARLARIDAN FOYDALANISH USULLARI

Abdusalomova Dildora

Termiz Davlat Pedagogika Instituti magistratura bosqichi

Pedagogika nazariyasi va tarixi 2-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20047004>

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarning axloqiy tarbiyasini shakllantirishda jadid ma'rifatparvarlarining asarlaridan samarali foydalanish usullari tahlil etiladi. Jadid adabiy merosida ilgari surilgan ma'naviy-axloqiy qarashlar, insonparvarlik g'oyalari va milliy qadriyatlar o'quvchilar ongiga singdirishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, ta'lim jarayonida interfaol metodlar, matn tahlili, sahnalashtirish va muammoli vaziyatlar orqali o'quvchilarda axloqiy sifatlarni rivojlantirish yo'llari ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari jadid merosidan foydalanish o'quvchilarning ijtimoiy faolligi va ma'naviy kamolotiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini asoslaydi.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, ma'rifatparvarlik, axloqiy tarbiya, milliy qadriyatlar, pedagogik metodlar, interfaol usullar, ma'naviy kamolot, ta'lim jarayoni, badiiy asar tahlili, tarbiyaviy ta'sir.

Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlodning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini yuksaltirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o'quvchilarda milliy o'zlikni anglash, vatanparvarlik, halollik, mehnatsevarlik kabi fazilatlarni shakllantirish ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Bu borada boy tarixiy va madaniy merosimiz, xususan, jadid ma'rifatparvarlarining asarlari beqiyos ahamiyat kasb etadi. Jadidlar o'z asarlarida jamiyatni taraqqiyot sari yetaklaydigan asosiy kuch sifatida ilm, tarbiya va axloqni ko'rsatganlar. Ularning asarlarida yoshlarni komil inson qilib tarbiyalash, jaholatga qarshi kurashish, ma'rifat orqali jamiyatni isloh qilish g'oyalari yetakchi o'rin tutadi. Shu sababli mazkur merosdan ta'lim jarayonida oqilona foydalanish o'quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki axloqiy dunyoqarashini ham boyitadi.

Zamonaviy pedagogika o'quvchilarni faollashtirish, mustaqil fikrlashga o'rgatish va hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishni talab etadi. Jadid asarlarini o'rganishda interfaol metodlardan foydalanish, masalan, rolli o'yinlar, munozaralar, ijodiy topshiriqlar orqali o'quvchilarni jarayonga jalb etish axloqiy tarbiyaning samaradorligini oshiradi. Shuningdek, jadid adabiyotidagi obrazlar va voqealar asosida muammoli vaziyatlar yaratish o'quvchilarning axloqiy tanlov qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Inson qadri va tarbiyasi shaxsiy masala emas, u davlat, jamiyat ahamiyatiga ega bo'lgan ijtimoiy ishdur. Uning qadr-qimmatini, Vatan istiqboli va millat taqdiri ham u va uning tarbiyasi bilan bog'liq. Abdulla Avloniy so'zlari bilan aytganda "Tarbiya biz uchun yo hayot yo mamot, yo najot yo halokat, yo saodat yo falokat masalasidir". Jamiyatning har bir fuqarosi XXI asr bo'sag'asida turar ekan, ortda qolgan yillar qadrini baholashga va kelajak xayotining turli jabhalarini belgilab olishga urinishi tabiiydir. Jumladan, ta'lim sohasida faoliyat ko'rsatayotganlar ham bundan mustasno emas. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayoniga qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan – kunga kuchayib bormoqda, buning sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda tinglovchilarni faqat tayyor bilimlarni egallashga qaratilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxsning bu rivojlanishi shakllanishi,

bilim olishi va tarbiyalanishga sharoit yaratadi va shu bilan ta'lim jarayonida tinglovchi asosiy o'rin egallaydi. Hozirgi kunda ham o'tgan asrimizda ham ta'lim jamiyatning asosiy bo'g'ini sifatida e'tirof etilgan. Jumladan, Abdulla Avloniyning „Turkiy guliston yoxud axloq“ asarini oladigan bo'lsak, unda zamonaviy pedagog yetishtirish, yangi darsliklarni yaratish va ta'lim uslublari, ko'nikmalari uchun yangi majmualar yaratish keng o'rin olganligini ko'rishimiz mumkin. Hatto adib bu asari xususida „Men bu asari nochinozimning birinchi maktablarimizning ta'lim berma ila barobar ulug' adabiyot muhoblari, axloq havaskorlarining anzori oliylariga taqdim qildim“ deya aytib o'tgan. Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, barkamol va har tomonlama salohiyatli yoshlarga ta'lim va tarbiya berish masalasi har bir muallif asarining bosh g'oyasi sanaladi. Ta'lim va tarbiya esa hayotning eng muhim tayanchi hisoblanadi. Abdulla Avloniy tarbiyaning doirasini keng ma'noda tushunadi. Uni birgina axloq bilan chegaralab qo'ymaydi. U birinchi navbatda bolaning sog'ligi haqida g'amxo'rlik qilish lozimligini uqtiradi. Shu jumladan 1913-yilda Avloniyning „Turkiy guliston yoxud axloq“ asari bosildi. 1917-yilda esa ikkinchi marotaba nashr etildi. Kitob maktablarning yuqori sinf o'quvchilari uchun yozilgan. Lekin asrimiz boshlaridagi o'zbek jadid ma'rifatchiligining noyob hodisalaridan bo'lgan bu asarning ahamiyati faqat maktab doirasi bilan cheklanmadi. U adabiyot va axloq havaskorlari uchun ham qo'llanma bo'lib xizmat qiladi. Asarda insonlarni „yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlikdan qaytaruvchi bir ilm,“ - axloq haqida fikr yuritiladi. Axloq bu - xulqlar majmui. Xulq esa, ezgulik yoxud razillikning muayyan bir insonda namoyon bo'lish shakli. Binobarin, har bir xulq ezgulik va olijanoblikning yoki razillik badbinlikning timsoli. Shu jihatdan kishida xulqning u yoki bu jihati o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi. Ularning shakllanishi uchun ma'lum bir sharoit, tarbiya kerak. Kishilar tug'ilishidan yomon bo'lib tug'ilmaydilar. Ularni muayyan sharoit yomon qiladi. Demak, hamma narsa tarbiyaga bog'liq. Tarbiya tug'ilgan kundan boshlanadi va umrning oxiriga qadar davom etadi. U ikki bosqichdan - oila va maktab tarbiyasidan tashkil topgan. Avloniy tarbiya doirasini keng tushunadi. Uni birgina axloq bilan chegaralab qo'yamaydi. „Sog' tanda sog'lom aql“ degan naqlning bejiz emasligini yaxshi biladi. Ta'limni tarbiyadan, tarbiyani ta'limdan ajratib bo'lamaydi - bu sharqona qarash sharqona hayot falsafasidir. Shu jumladan, avval madrasada jadid va domlalar ta'lim va tarbiyani uzviy bergan bo'lsa endi bu maktabda ham o'z o'rnini topgan. Chunki maktab milliy madaniyat, milliy urf-odatlar va qadriyatlarimiz asosini o'rgatadigan asosiy maskandir. Madrasalarda jadidlar o'z faoliyati darajasidan kelib chiqqan holda o'quvchilarga ilm o'rgatganlar. Jadidlar o'z asarlarida ilm agar jamiyat manfaatiga xizmat qilmasa, xalq farovonligi yo'lida qo'llanmasa, u o'likdir degan fikrni aytgan. Shuning uchun ular yoshlarni ilm olishga, uning sirlarini bilishga, hodislar mohiyatini yechishga, kitob mutolaa qilishga chaqiradi. Har tomonlama yetuk insonni tarbiyalash, yomonlikdan qaytarib, yaxshilikka chorlash bevosita va bilvosita ta'lim-tarbiyaga bog'liq. Uning yuqorida ta'kidlab o'tgan asaridat tarbiyani ilmni targ'ib qiladi. Ilm dunyoning izzati, oxiratning sharofatidir. Ilm inson uchun g'oyat oliy, muqaddas bir fazilatdir. Zeroki, ilm bizga o'z ahvolimizni, harakatimizni oyna kabi ko'rsatur. Ilmsiz inson mevasiz daraxt kabidir“. Jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik nuqtayi nazardan inson qadri bu o'z ona tilini mukammal bilishi, har bir so'zni o'z o'rnida ishlatish, milliy adabiy tilning taraqqiysi uchun jonkuyarlik qilish zarur deyishadi. Ular pedagogik jihatdan inson ilmida so'zlashuv odobiga ham e'tibor berishadi. So'zning inson qadr-qimmatini belgilashdagi mohiyatiga yuqori baho berishib, so'z insonning daraja va kamolini, ilm va fazilatini o'lchab ko'rsatadurgan tarozusidir. Aql sohiblari kishilarni tilidagi fikr va niyatini, ilm va quvvatini, qadr va qimmatini so'zlagan so'zidan bilurlar“-deyishgan. Tilga, madaniyatga muhabbat har bir kishining xalqiga bo'lgan munosabatidir. Yana shuni aytish kerakki

har bir insonning, millatning dunyoda borligini ko'rsatadigan oynayi hayoti til va adabiyotdir. Jadidlar milliy ta'limning zamini sifatida ona tili o'qitish masalasiga e'tiborni kuchaytirdilar, chunki milliy ruh, milliy ma'naviyatni "sut bilan kirgan" deganlaridek faqat ona tili orqaligina singdirish mumkin. Bu jadid mutafakkirlari pedagogik qarashlarining tub qarashlarini tashkil qiladi. Bu davrda ham o'tgan davrimizda ham ahamiyatga molikli asar yuqorida keltirib o'tilgan Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asari 20 asr boshlaridagi pedagogik fikrlar tarqqiyotini o'rganish sohasida ahamiyatlidir. Abdulla Avloniyning bu asari o'sha davr jamiyati uchun katta ahamiyatga egadir. Asar axloqiy ta'lim va ta'lim tarbiyaviy asardir. Abdulla Avloniy pedagog sifatida inson qadri yuzasida fikr yuzasidan "Agar bir kishi yoshligida nafsi buzilib, tarbiyasiz, axloqsiz, bo'lib o'sdimi, allohu akbar bunday kishilardan yaxshilik kutmoq,yerdan turib yulduzlarga qo'l uzatmoq kabidur",-deya ta'kidlagan. Uning fikricha insonning axloqiy xislatlarining tarkib topishida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va atrofdagi kishilar katta ahamiyat kasb etadi. Insonlarda fikrlash qobiliyatini o'stirish va bu ta'lim-tarbiya bilan muntazam shug'ullanish benihoya zarur va muqaddas vazifa. Binobarin u muallimlarning, "diqqatlariga suyangan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir vazifadur...Negaki fikrning quvvati, ziynati, kengligi, peadgogning tarbiyasiga bog'liqdir". Jadid Abdulla Avloniy tarbiyani yoshlikdan berish zarurligini,bu ishga hammani:ota ona,muallim,hukumat va boshqalarning kirishishi kerakligini ta'kidlaydi. Shu ma'noda Abdulla Avloniyning ta'lim-tarbiya sohasidagi qarashlari o'zbek xalqining ruhiyati, turmush tarzi, milliy qadriyatlar bilan chambarchas bog'langanligi adibning boy pedagogik merosi ta'lim tarbiya masalalarini rivojlantirish,uni o'quvchilar qalbida shakllantirishda axloqiy va ma'naviy barkamol yoshlarni tarbiyalashda milliy maktab va qimmatbaho manba bo'lib xizmat qiladi. "Turkiy guliston yoxud axloq" asarining birinchi sahifasidan to so'nggi sahifasigacha Avloniyning insonparvarlik g'oyalari ifodalangan. U hammadan burun inson qadri, xalq manfaatini ko'zlaydi. Uning nazrida kishilar g'amini yemagan, xalqdan uzoq turgan ig'volar, g'iybatchi inson emas. Uning tarbiya borasida yaatgan mashur bir iborasi hali-hanuz ham jamiyatimizda o'z o'rnini yo'qotgan emas. Tarbiya „yo hayot,yo mamot,yo najot,yo halokat,yo sadoqat,yo falokat masalasidir“. Jadidning bu so'zlari hali-hanuzgacha o'zbek jamiyatida o'z tizginiga ega holda har bir sohaga nisbatan ishlatilmoqda.Shu jumladan,bizning birinchi Prezidentimiz Islom Abdug'aniyevich Karimov ta'kidlaganidek,„Buyuk mutafakkir bobomizning bu so'zlari asrimiz boshida millatimiz uchun qanchalar muhim dolzarb bo'lgan bo'lsa,hozirgi vaqtda ham biz uchun shunchalik,balki undan ham ko'ra muhim va dolzarb ahamiyat kasb etadi“. So'nggi yillarda ham Muhtaram prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev yoshlar tarbiyasiga alohida e'tibor berib,„Bolalarimizni birovlarning qo'liga berib qo'ymasdan ularni o'zimiz tarbiyalashimiz lozim. Buning uchun yoshlar bilan ko'proq gaplashish,ularning qalbiga quloq solish, muammolarni hal qilish uchun amaliy ko'mak berishimiz kerak“ deya ta'kidlagan. Prezidentimiz bu vazifalarni amalga oshirishda asrlar mobaynida sayqallangan Abdulla Avloniyning tarbiya „yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo sadoqat, yo falokat masalasidir“ degan fikrni hozirda pedagoglar oldiga qo'yimoqda. Hozirda har bir sohada bu fikr asosiy masala sifatida ko'ndalang qo'yilgan. Bu hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi,yurish-turishi,bir so'z bilan aytganda dunyoqarash bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti.Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim – yoshlar.Mayli yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin.Biz kimmiz,qanday ulug' zotlarning avlodimiz,degan davat ularning qalbida doimo aks-sado berib o'zligiga sodiq qolisiga undab tursin.Bunga nimani hisobidan erishamiz?

Albatta ta'lim-tarbiya, yuksak pedagogik qarashlar va ajdodlarimizning boy merosiga tayangan holda. Xulosa o'rnida shuni aytishim mumkinki, jadid ma'rifatparvarlari inson qadrini ijtimoiy muhit, oilaning o'rnini, „Badan tarbiyasi“ sog'lom insonni tarbiyalash, „Fikr tarbiyasi“ tafakkurni rivojlantirish, fikrlashga o'rgatish, „Axloq tarbiyasi“ – yaxshi xulq va odatlarni tarkib toptirish kabi masalalarga e'tibor qaratadi. Eng asosiysi, insonning qadri, ezgu intilishlarini ro'yobga chiqarish, ijtimoiy faolligini oshirish bundan buyon ham O'zbekistonda davlat va jamiyatning bosh maqsadi bo'lib qolmoqda. Jadid ma'rifatparvarlarining asarlari – bu faqat tarixiy meros emas, balki bugungi kun o'quvchisi uchun yo'l ko'rsatuvchi ma'naviy kompasdir. Agar biz ushbu bebaho manbalarni zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlashtira olsak, nafaqat bilimli, balki yuksak axloqli, mustaqil fikrlaydigan va jamiyat oldidagi mas'uliyatini his etadigan avlodni tarbiyalaymiz.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
2. Mahmudxo'ja Behbudiy. Padarkush. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2006.
3. Abdurauf Fitrat. Saylanma asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000.
4. Munavvarqori Abdurashidxonov. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Sharq, 2003.
5. Cho'lpon. Asarlar to'plami. – Toshkent: Akademnashr, 2016.
6. Sadriddin Ayniy. Esdaliklar. – Dushanbe: Irfon, 1982.
7. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti. – Toshkent, 2021.
8. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
9. Pedagogika nazariyasi bo'yicha darslik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
10. Ma'naviyat asoslari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2017.